

ZDZISŁAW PAWLAK – THE PHILOSOPHIC INTERPRETATION OF MIRCEA ELIADE'S CONCEPT OF RELIGION

Magdalena FILARY
University of Craiova

Abstract: One of the most interesting monographs in Polish about Mircea Eliade and his scientific work is Zdzisław Pawlak's book, entitled «The philosophical interpretation of the Mircea Eliade's concept of religion». In this book, Pawlak exposes the role of two fundamental categories, sacrum and profanum, and analyzes them from the perspective of philosophy of religion. He is interested in the timeless and universal character of religious structures in Eliade's view, in religious experience of human being in symbolic, mythical and archetypal aspects, and in the archaic view of reality as that of a sacred reality. From these analyzes, Pawlak gets down to the research on existential dimension of eliadism, paying attention to the anthropological conditions of this interpretation of religions and presenting the concept of homo religiosus. The purpose of the book is to present the metaphysical premises of structure and religion in the concept of religion.

In our work we seek to present the structure and the analysis of this book, as well as raising the issues explored by Zdzisław Pawlak, a Polish philosopher who tried to interpret Eliade's philosophical view of religions.

Keywords: Mircea Eliade, Zdzisław Pawlak, philosophical interpretation, history of religions, anthropology

Zdzisław Pawlak (n. 13 octombrie 1942, Joanka) este preot polonez catolic, filozof, etician, profesor și fost rector al Seminarului Superior de Teologie din Włocławek și al Universității „Nicolaus Copernicus” din Toruń. După bacalaureat, el și-a continuat educația la Seminarul Superior de Teologie din Włocławek unde a studiat filozofie și teologie, între anii 1960-1966. După doi ani de vicariat, a fost trimis, în 1968, la studii de specialitate la secțiunea de filosofie teoretică de la Facultatea de Filozofie Creștină din cadrul Universității Catolice din Lublin. La absolvire, el a scris disertația cu titlul: *Problema cunoașterii apofatice a Absolutului în «Summa Theologiae» a lui Toma de Aquino*. În anul 1974 a obținut titlul de doctor în filozofie creștină cu lucrarea de doctorat intitulată *Implicații filozofice ale ideilor lui Mircea Eliade asupra structurii religiei*. Din septembrie 1974 devine profesor la Seminarul Superior de Teologie din Włocławek, unde predă, printre altele: metafizică, istoria filozofiei, filozofia lui Dumnezeu, teoria cunoașterii, etică. Din anul 1979 este membru al Societății Internaționale „d'Aquino Tommaso”, din 1981 al Societății Științifice din Włocławek, iar din 2005 al Societății Științifice din Toruń. În 2001 a scris teza de abilitare intitulată: *Neoscholastica și formele continuării ei. Studiul analitico-critic al operelor filozofilor din Włocławek ai sec. XX*. Pawlak a înființat Cercul Filozofic la Seminarul din Włocławek, în cadrul căruia avuseseră loc întâlniri filozofice neformale la sfârșitul sec. XIX și la începutul sec. XX.

Este autor al numeroase cărți, articole științifice, populare, recenzii, interviuri, cuvinte în enciclopedii și dicționare, precum și al textelor cu tematica diferită apărute în culegeri sau

reviste. A colaborat la redactarea volumelor *Enciclopediei Universale a Filozofiei* și *Enciclopediei Poloneze a Filozofiei*. Publicațiile lui privesc problematica din domeniul metafizicii, filozofiei lui Dumnezeu, filozofiei religii, eticii și filozofiei poloneze.

Rodul cercetărilor din domeniul filozofiei religiei și consacrate concepției lui Eliade asupra religiilor este cartea *Interpretarea filozofică a concepției religiei lui Mircea Eliade* (Wrocław, 1995, Editura Wrocławskie Wydawnictwo Diecezjalne). Aceasta constituie – în comparație cu lucrarea de doctorat, bazată pe o bibliografie numai până în anul 1973 – un studiu mai amplu, unde apar și elemente critice, cuprinzând și lucrările ulterioare ale lui Eliade (publicate de acesta până în 1986). Un exemplu este *Istoria credințelor și ideilor religioase*. În carte, pe lângă lucrările lui Eliade (publicate în Polonia mai ales în anii '90), Pawlak s-a folosit și de alte elaborări din literatură până în anul 1994. La începutul cărții lui găsim următoarele cuvinte despre Eliade:

„Așa cum subliniază cunoscătorii ideilor lui Eliade, știința religiilor este pentru el în același timp istoria religiilor înțeleasă într-un mod specific, fenomenologia religiilor, hermeneutică, pedagogie, antropologie filozofică, precum și critica culturii moderne, având ca scop popularizarea anumitor valori culturale universale. Deși Eliade nu a prezentat niciunde concepția sa de om în mod sistematic, operele lui științifice, precum și romanele (multe la număr) se constituie în încercări ale definirii structurii atemporale și naturii omului. Mircea Eliade afirmă foarte radical că în natura omului este de «a fi religios». Omul este pur și simplu «homo religiosus». Omul religios este și o singură ființă capabilă să înțeleagă sacral dimensiunea relității (sacrum), total diferită de lumea temporară (profanum) și să participe în ea conștient. Tocmai astfel de istorie a religiei (Eliade în lucrările sale cele mai noi o definește ca hermeneutică) se ocupă de citirea modurilor de întâlnire a omului cu sacrum.

Interesul pentru concepțiile originale ale lui Eliade crește mereu, iar acest interes o dovedesc noile traduceri ale operelor lui în ultimii ani, ca de ex. «Yoga. Nemurire și libertate», cele două volume de «Istoria credințelor și ideilor religioase», a doua ediție a «Tratatului de istorie a religiilor», a treia ediție a «Sacrum, mit, historia» sau «Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului» și «Mefistofel și Androginul», precum și noile elaborări ale autorilor polonezi sub forme de mai mici sau mai mari lucrări de ex. cartea lui Stanisław Tokarski «Eliade și Orientul», câteva articole ale acestui autor, precum și ale lui Z. Pawlak despre termenul «homo religiosus» și structura religiei la Eliade.¹

Pawlak tratează fenomenul religiei ca subiect al cercetărilor din diferite aspecte: fenomenologic, filologic, istoric sau cultural-morfologic. Abordând problema religiei, atingem cele mai esențiale aspecte umane, și anume bazele, sensul și perspectivele vieții omenești.² Trebuie să acordăm atenție importantei legături care se creează între religie și filozofie. În mod special acest fapt îl subliniază pr. Marian Jaworski³, spunând: „Nu se poate

¹ Z. Pawlak, *Filozoficzna interpretacja koncepcji religii Mircei Eliadego*, pp. 5-6.

² Cf. Z. J. Zdybicka, *Religia a sens bycia człowiekiem*, Lublin, 1994, p. 6 și următoarele.

³ **M. Jaworski** (n. 1926) – episcop polonez în Biserica Romano-Catolică, doctor în teologie de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia și doctor în filozofie de la Universitatea Catolică din Lublin. A scris teza de abilitare pe tema filozofiei religiei. Profesor la mai multe seminare teologice, secretar al Consiliului Științific al Episcopatului Polonez, în anii 1982-1988 rector al Academiei Pontificale de Teologie din Cracovia. În preocupările lui științifice se află, printre altele, analiza problemei filozofice a lui Dumnezeu și ateismului,

*evita multitudinea și diveristatea filozofiei religiei sau, altfel spunând, punctul formal diferit în cercetările asupra religiei. Acesta va avea loc totdeauna, deoarece nu se poate vorbi de o singură concepție a filozofiei. Ipotezele de bază ale sistemului pe care le adoptă un anumit gânditor, desemnează un tip specific al filozofiei religiei.*⁴

Asfel există mai multe concepții și direcții filozofice, ca de exemplu filozofia lui Kant, Hegel sau Feuerbach. Important este și punctul de vedere din care se evaluează religia, care poate fi religios, antireligios sau neutru. Ca exemple de interpretare a faptului religiei în mod antireligios sunt teoriile lui Marx, Freud sau Sartre. Încă de la început, aceștia au o atitudine negativă față de religie. Vor să dovedească că religia nu este un fenomen primar, ci unul secundar. Interpretarea din punct de vedere neutru se bazează pe fapte istorice sau pe experiența religioasă proprie. De exemplu Scheler o face prin metoda fenomenologică, iar Otto cu ajutorul analizei categoriale, inspirată de filozofia lui Kant. Mai nou există și filozofia religiei practică în spiritul fenomenologiei. Pawlak spune că Eliade reprezintă un mod original și în același timp neutru, în punctul de plecare, a abordării și rezolvării acestor chestiuni.

*„Problema relației între religie și om reflectată pe baza analizei faptelor religioase care provin din religii diferite atât față de timp, cât și teritoriu, Eliade efectuând sistematizarea morfologică, încearcă să abordeze structuri universale ale religiei pe baza materialului dat în mod empiric. Pe baza datelor istorice descoperă structuri analogice, drepturi universale. În așa fel datele religioase pot fi abordate ca totalitate, iar pe urmă le putem interpreta.”*⁵

În cercul preocupărilor lui Eliade se află mai ales lumea spirituală a societății antice și arhaice, unde viața religioasă cuprindea totalitatea existenței. Acestea sunt, printre altele, societăți care nu știau să scrie, să citească, popoare agricole și pastorale.

Universul spiritual al acestor societăți este clar despărțit de tradiția creștină sau în general de cea vestică. Pawlak recunoaște că Eliade realizează foarte fructuos dorința de a înțelege și a explica alora comportamentul lui „homo religiosus” și lumea lui spirituală. De asemenea, spune că Eliade se află printre pușinii care au pătruns atât de adânc în psihicul omului civilizațiilor analfabete tradiționale. Eliade nu caută așa-zise „începuturi” ale religiei, el vrea doar să adune datele despre atitudinea religioasă a omului. Și cu toate că Eliade analizează practic doar spațiul pe care îl ocupă societățile primare, arhaice, el vrea să ajungă la „întâlnirea” omului contemporan cu omul arhaic.

De asemenea, Pawlak spune că trebuie să ținem minte că pentru Eliade omul arhaic înseamnă „homo religiosus” și vice versa. Important este faptul că Eliade se concentrează asupra descrierii culturilor arhaice, dar le acordă valoarea universală, spune direct că ceea ce a fost în conștiința omului primitiv acum este într-un fel ascuns, camuflat în subconștientul omului contemporan. Eliade este în primul rând istoric al religiilor, creator al morfologiei sacralului, apărător al autonomiei sacralului în orice religie, ceea ce a prezentat în lucrările *Tratatul de istorie a religiilor și Sacral și Profanul. Vom Wesen der religion.*

precum și antropologiei creștine. Cercetează și în domeniul teologiei fundamentale, al relației între rațiune și credință. Autor al câteva cărți și numeroase studii și articole științifice.

⁴ M. Jaworski, *Kronika współczesnej filozofii religii*, Znak, 18(1966), p. 1150.

⁵ Z. Pawlak, *Filozoficzna interpretacja koncepcji religii Mircei Eliadego*, p. 10.

„În ceea ce privește mitul și simbolul, Eliade trebuie inclus printre cei mai serioși autori în acest domeniu. Nu ne miră deci faptul că și papa Ioan Paul al II-lea îl citează în cartea sa «Przekroczyć próg nadziei» (A trece pragul speranței), recomandând de asemenea filozofia lui asupra religiei. Numele lui Mircea Eliade a devenit astăzi aproape sinonim cu cel al cercetărilor asupra simbolurilor omenirii.”⁶

Motivul pentru care Zdzisław Pawlak a scris cartea *Interpretarea filozofică a concepției religiei lui Mircea Eliade* a fost aproape inexistența publicațiilor consacrate analizelor strict filozofice ale concepției despre religie la Eliade. Mai ales că în afară de articolul lui Franco Bosio *Implicazioni filosofiche della storia delle religioni in Mircea Eliade*⁷, practic nu s-a mai ocupat nimeni de geneza, esența și structura religiei conformă lui Eliade și de interpretarea lor filozofică. Trebuie menționat că Bosio tratează fundamente filozofice ale istoriei religiei la Eliade, și nu concepția în sine. La fel și teza de doctorat a lui Antonio Barbosa da Silva: *The Phenomenology of Religion as a Philosophical Problem*, publicată în 1982 (Uppsala, Suedia), este consacrată numai metodei lui Eliade.

Cartea lui Pawlak abordează partea filozofică a concepției despre religie la Eliade, și anume condițiile genetice și consecințele acesteia. Scopul acestei cărți este prezentarea premiselor filozofice, care l-au dus pe Eliade tocmai la astfel de concepție a filozofiei religiilor și la concluzii care reies din aceasta. Problema principală a acestei lucrări poate fi formulată în trei întrebări:

1. Pe ce cale, conform lui Eliade, se poate ajunge la cunoașterea realității sacre?
2. Care este statutul ontic al acestei realități și structura lui?
3. Ce loc ocupă religia în viața omului?

Dând răspunsul la aceste întrebări, Pawlak prezintă principalele ipoteze epistemologice, metafizice și antropologice, care au condiționat sistemul științei religiilor reprezentat de Eliade. Pe baza analizei textelor principalelor lucrări ale lui Eliade privind religia, precum și a altor texte suplimentare din literatură până în anul 1994, Pawlak a încercat să arate implicațiile filozofice fundamentale ale ideilor lui Eliade.

Cartea este alcătuită din patru capitole, numai că primul capitol privind structura și esența religiei constituie o bază de materiale pentru cercetările metodologice ale școlii morfologiei sacralului. Conținutul principal al lucrării se constituie din trei capitole care tratează pe rând premisele epistemologice, metafizice și antropologice ale cercetărilor lui Eliade.

În primul capitol a fost prezentată mai întâi concepția istoriei religiilor la Eliade, apoi elemente constante ale structurilor religioase, precum și caracterul lor. Astfel încât, conform lui Eliade, în orice religie se pot descoperi anumite elemente constante. Și înseși structurile religioase au caracter atemporal, universal, ele sunt pur și simplu anistorice.

În capitolul doi, care privește aspectele epistemologice ale realității sacrale, Pawlak discută natura experienței religioase, caracterul simbolic al gândirii omului, funcția mai ales cognitivă a mitului și ipoteza arhetipului prezentat de Eliade. De asemenea, Pawlak ne arată că, în conformitate cu concepția lui Eliade, numai prin cunoaștere directă, mit, simbol, arhetip, se poate ajunge la cunoașterea realității religioase.

⁶ Ibidem, p. 15

⁷ *Il Pensiero*, 14(1969), pp. 71-76.

În al treilea capitol, Pawlak descrie concepția arhaică (sacrală) a realității. Atrage atenția asupra aspectelor metafizice ale teoriei sacrului, și anume: natura și locul sacrului, dialectica hierofaniei, spațiul sacral și concepția timpului sacral. Scopul acestui capitol este prezentarea premiselor metafizice ale concepției lui Eliade asupra religiei.

Ultima parte a lucrării privește anumite condiții antropogice ale interpretării faptului de către Eliade. Pawlak a prezentat teoria omului ca „homo religiosus” și posibilitatea realizării așa-zisei „plinătăți a vieții”, dobândită în perspectiva umanismului transcendent. Conform lui Eliade, orice om este „homo religiosus” și poate dobândi plinătatea perfecțiunii sale care se exprimă în realizarea de „coincidentia oppositorum” prin simbol, și anume mitul androgenului. Eliade ne arată perspective atemporale ale vieții umane și extinde existența omului cu dimensiunea infinită.

În încheierea cărții sale, Z. Pawlak spune că Eliade „aparține acestui cerc strâns al istoricilor religiei, care, având darul neobișnuitei imaginații științifice și intuiției excepționale, din materialul enorm care provine din diferite religii din punct de vedere al timpului și spațiului, și adunat mai ales din ultimele două secole, au știut să creeze o amplă sinteză. În această sinteză, toate fenomenele care au aspect religios, au fost aduse la un numitor comun, tratat la rândul lui ca o cheie universală pentru a înțelege fiecare om și istoria lui, fiecare societate cu istoria și cultura ei, sau mai mult decât atât – pentru a înțelege omenirea, istoria și cultura în general.

Un merit de necontestat al lui Eliade rămâne faptul că a atras atenția asupra specificității și particularității experienței religioase, asigurând religiei statutul autonom, ireductibil. S-a folosit aici de toată erudiția unui folclorist, orientalist, indoeuropeanist, istoric al filozofiei indiene și etnolog. Analiza unor astfel de fapte religioase, precum miturile, tot felul de simboluri religioase, zei, rituri – i-a permis să descopere anumite structuri constante și generale în ceea ce privește atât modul de a se manifesta sacrul, cât și atitudinea omului față de acesta. I-a permis și formularea anumitor teze generale referitoare la natură și felul de a realiza fenomene religioase. Descrierea structurilor vieții religioase, efectuată de Eliade este impresionantă, luând în considerare atât perspectiva cognitivă largă, cât și marea originalitate a abordării. A arătat excelent complexitatea și caracterul pluristratificat al experiențelor omului care se leagă cu ideea de sacrum, durabilitatea vieții religioase, existența componentelor transistorice și invariabile în fenomenul religiei. Cercetările și concluziile trase de aici provoacă totuși uneori la discuție: despre metoda folosită, rezultate, privirea asupra lui Dumnezeu și asupra omului sau formulări terminologice.

De aceea, abordarea științifică și ideile lui Eliade se întâlnesc des cu diverse critici la care el aproape că nu răspundea. Catalogul reproșurilor este destul de mare.

Mircea Eliade se declară în principal drept istoric al religiilor, dar tratează disciplina științei practicate de el ca o fenomenologie a religiei, deci aceasta ar fi fost istoria religiei înțeleasă hermeneutic. Numai aceasta este pentru unii autori o problemă controversată, mai ales că Eliade, în analizele sale, merge dincolo de descrierea religiei într-un mod istorico-fenomenologic.

Majoritatea reproșurilor de acest gen se reduce la ideea că Eliade se folosește de istoria religiilor într-un mod instrumental ca să dovedească tezele adoptate anterior, adesea cu caracter filozofic; prea repede generalizează fapte, neținând suficient cont de datele

empirice selectate complex, iar apoi încearcă să impună a priori și normativ, în cadrul filozofico-religios, un mod definit de a privi religia și omul. Un astfel de defect metodologic – subliniază criticii – este trecerea nejustificată de la descrierea fenomenologică a miturilor, de exemplu, a simbolurilor și arhetipurilor la constatările metafizice cu privire la trăsătura naturală și de trăire a religiozității omului. Această concluzie se referă deja la domeniul antropologiei filozofice, și nu la cel al istoriei religiilor, chiar practicat fenomenologic. Astfel de atitudine ar șterge istoria religiilor ca domeniu empiric, bazat pe solide fundamente istorice și filologice. Iar părările lui Eliade, după cum constată oponentii, pot fi preluate doar de cel care împărtășește premisele lui filozofice și metodologice.

Mircea Eliade, după cum se observă în operele lui, încearcă să justifice demersul său și la cel puțin unele din vocile critice găsește un răspuns suficient. Trebuie menționat că reproșurile făcute la adresa lui sunt destul de tipice pentru științe umaniste, mai ales că baza lor stă în natura realității cercetate. Dacă este să le privim mai bine, în toate aceste discuții asupra dreptății punctului de vedere și tezelor lui Eliade, este vorba despre diferite feluri de a înțelege noțiunea de știință și așa-zisul șcientism al unei discipline. La cunoscutul savant român este destul de amplă abordarea termenului „știință”, iar la criticii lui este cel mai des redusă într-un mod pozitivist și scientist. Motivele reproșurilor sunt și două concepții diferite ale metodei științifice: la Eliade așa-zis «hypothetism», iar la oponentii lui așa-zis «inductionism».

Apărând poziția lui Eliade, trebuie remarcat că nu se poate pune la ideile lui modelul științei elaborate în cadrul altei teorii ale științei și din această poziție să le evaluăm. Mai ales că criteriile rațiunii au fost suspuse în istoria științei evoluției treptate. La fel o trăsătură caracteristică a textelor lui Eliade despre știința religiilor este legătura strânsă între metoda hermeneutică, premisele ei ontologice și stratul empiric (factologic). Neinclusiunea acestor implicații este ștergerea a ceea ce este esențial în structurile religioase.

Bineînțeles, reproșurile semnalizate aici nu subminează desigur meritele remarcabile ale lui Mircea Eliade și rolul lui în prezentarea imaginii fascinante a sacrului absolut ca un scop etern și sensul existenței umane. Folosirea categoriei sacrum ca o noțiune principală a concepției despre religie a lăgat-o permanent cu conștiința omului și i-a dat un statut ontic strict definit. Prin legătura sa cu omul, structurile religioase sunt universale și indestructibile. Viața religioasă, ca trăire a hierofaniei și teofaniei, cuprinde întreaga existență umană. Ea se străpunge mereu din nou prin procese de secularizare, caracteristice pentru secolul nostru și confirmă prezența sa în diferite sfere ale realității.

Bazându-se pe astfel de premise filozofice și folosindu-se de astfel de bază culturală, Mircea Eliade dă conturul concepției despre om ca «hominis religiosi» - om religios al tuturor timpurilor și universului.

Eliade nu aduce dovezi pentru justificarea tezelor sale într-un mod formal, pedant, sec. Știe să dea multe detalii frapante și în același timp nu renunță la abordări generale. Cursul prezentării lui are ușoare trăsături ale unui eseu. A cunoaște stilul literatului și omului preocupat intens cu descoperirea sa, a mecanismului formării culturii spirituale ale civilizațiilor, în realitate tradiționale, dar cu o dimensiune universală.

După Leszek Kołakowski⁸ putem spune că această mare faptă de reconstrucție, și anume descoperirea de către Eliade a homologiei de mai multe straturi ale structurilor în diferite și cele mai îndepărtate tipuri de existență religioasă a omenirii, se poate considera una dintre cele mai îndrăznețe și cele mai ingenioase încercări în știința contemporană a religiilor.⁹

Cartea lui Zdzisław Pawlak prezentată mai sus este o contribuție valoroasă la dezvoltarea gândirii poloneze în domeniul științei religiilor și, mai ales, un studiu bine orientat în concepția filozofică a lui Eliade.

Bibliografie

Antonio Barbosa da Silva, 1982, *The Phenomenology of Religion as a Philosophical Problem*, Upsala, Suedia.

Bosio F., *Implicazioni filosofiche della storia delle religioni in Mircea Eliade* [în:] *Il Pensiero*, 14(1969), pp. 71-76.

Jan Paweł II, 1994, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin, Ed. Redakcja Wydawnictw KUL.

Jaworski, M., *Kronika współczesnej filozofii religii*, Znak, 18(1966), pp. 1132-1150.

Jaworski, M., *Problem filozofii religii*, *Studia Philosophiae Christianae*, 3(1967), nr. 2, pp. 169-192.

Kołakowski, L., 1967, *Symbole i kultura humanistyczna*, [în:] *Kultura i fetysze*, Varșovia, pp. 239-261.

Kołakowski, L., 1972, *Obecność mitu*, Paryż.

Pawlak, Z., *Homo religiosus w koncepcji Eliadego*, AK71 (1978/1979), nr. 92.

Pawlak, Z., 1995, *Filozoficzna interpretacja koncepcji religii Mircei Eliadego*, Włocławek, Ed. Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne.

Zdybicka, Z. J., (red.), 1994, *Religia a sens bycia człowiekiem*, Lublin, Ed. Redakcja Wydawnictw KUL.

⁸ L. Kołakowski (1927-2009) – unul dintre cei mai importanți filozofi polonezi, cunoscut pe plan internațional ca un critic al marxismului, dar și ca istoric al filozofiei și filozof al religiei, eseist, publicist.

⁹ Z. Pawlak, *Filozoficzna interpretacja koncepcji religii Mircei Eliadego*, pp. 181-184.